

O metodi Zgodovine literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope

John Neubauer in Marcel Cornis-Pope, ur. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. I–III.

Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins, 2004–2007.

Marko Juvan

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 5, SI-1000 Ljubljana
marko.juvan@zrc-sazu.si

Naslov obsežnega, še nedokončanega skupinskega projekta *History of the Literary Cultures of East-Central Europe*, ki obenem določa tudi predmetno področje treh že izdanih obsežnih zvezkov pod uredništvom Johna Neubauerja in Marcela Cornis-Popa, nikakor ni naključen, spontan domislek, temveč izhaja iz temeljitega premisleka o zgodovini konceptualizacij, samodefincij in razmejitev prostora (dejanskega in zamišljenega), ki je v množstvu svojih jezikov in dialektov vzpostavljala kontekst za življenje književnosti od konca 18. stoletja do 90. let 20. stoletja. Na podlagi kritične obravnave političnih ciljev, ozemeljskih pretenzij, utopij, predsodkov, stereotipov in izključevanj, zajetih v zgodovini pojmov *Mittleuropa*, Srednja Evropa, Vzhodna Evropa ali Balkan, se urednika in ustvarjalci *Zgodovine literarnih kultur* odločijo za bolj nevtrarno, inkluzivno oznako Vzhodna Srednja Evropa (VSE). To je sicer razmeroma nov poimenovalni konstrukt, ki se nanaša na ozemlja od Baltika do Balkana in od Češke do Moldove, vendar ni brez historičnih utemeljitev in skupne kulturne in socialno-politične tipologije (prim. Mario J. Valdés, »Preface by the General Editor of the Literary History Project«, *History* 1, XIII–XVI; Neubauer in Cornis-Pope, »General Introduction«, *History* 1, 1–18; Paul Robert Magocsi, »Geography and Borders«, *History* 1, 19–30). V monografiji se izkaže, da omenjeni geopolitični in kulturni prostor določajo mnoge skupne poteze: položaj »vmesnega obrobja«,¹ na katerega so vplivale in si ga kolonialno podrejale hegemonistične sile in konfliktne ideologije (Nemčija, Avstrija, Francija, Rusija oziroma Sovjetska zveza, Otomanski imperij; nacifašizem, komunizem, politizirane religije, globalizem); precejšnja verska oziroma etnično-kulturna razdrobljenost in konfliktnost; množstvo sobivajočih jezikov in manjšin (od Judov prek Nemcev do Romov); multikulturalnost mest, regij in kulturnih žarišč; večjezičnost in pogosto ambivalentne etnične identitete pisateljev; unifikacijski »imperialni« jeziki; narodno emanci-

pacijske in »homogenizacijske« funkcije literature in kulture; predvsem pa nestabilnost, fluktuiranje političnih razmejitev in mnoge skupne zgodovinske izkušnje. Prav na odzivnosti raznojezičnih literarnih diskurzov, narodnih in lokalnih tradicij na skupne historične procese in prelome v celotni regiji temelji struktura prve knjige. Zgodovinske izkušnje, ki si jih delijo literarne kulture na območju VSE, evocira povezovanje njihovih zgodb v »časovna vozlišča« – gre za prelomna zgodovinska dogajanja (npr. marčna revolucija 1848, druga svetovna vojna, padec berlinskega zidu leta 1989), ki so bistveno spreminjala konfiguracije in funkcije literarnega polja; na te dogodke in procese so se pisatelji in pesniki celotne regije odzivali že sproti, vtisnili pa so se tudi v kolektivni in kulturni spomin poznejših rodov.

Metodološko se *Zgodovina literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope* tako v načelnih izhodiščih kakor tudi v praktični izvedbi drži novih, postmodernih in »postnacionalnih« koncepcij literarne zgodovine in je ena izmed njihovih doslej redkih uresničitev, še posebej če upoštevamo obseg vanjo zajetega gradiva.² Okvir projekta namreč izhaja iz hermenevtične in zgodovinske refleksije zgodovinopisja samega in se sprašuje o njegovi pretekli in sedanji etiki (gl. Cornis-Pope in Neubauer, »General Introduction«, *History* 1; »Part IV. Literary Histories: Itineraries of National Self-Images«, *History* 3, 345–427). Zaveda se, da so bile literarne zgodovine skupaj z obravnavanimi književnostmi od 19. stoletja naprej vprežene v vzpostavljane nacionalnih identitet; kulturni nacionalizem, ki je v veliki meri opredeljeval njihov diskurz, se je sicer do danes prelevil v bolj tehnično obliko »metodološkega nacionalizma« (Beck, *Das kosmopolitische Blick* 40–47), ki pa prav tako problematično istoveti državo, družbo, narod in kulturo, ne da bi pri razlagah zgodovine upošteval njihova razmerja z drugostjo v njih ali okrog njih. Posebej v makroregiji VSE nacionalna redukcija zgodovinskega pogleda preveč shematično monologizira večkulturne, večjezične in hibridne realnosti nekdanjega literarnega življenja (na primer v Lvovu, Krakovu, Pragi, Temišvaru, Trstu, Novem Sadu; v Šleziji, Istri, Furlaniji, na Štajerskem itn.). Iz spoznanj o »instrumentalnih« vlogah in učinkih literarnozgodovinskega diskurza v narodnih gibanjih in nacionalnih državah se snovalcem *Zgodovine* izoblikuje moralni, do neke mere tudi Bruslju všedni politični imperativ, naj *Zgodovina* s svojim predmetnim področjem, strukturo, metodami, vrednotenjem in interpretacijami literarnih in kulturnih pojavov prispeva k razbijanju nacionalističnih predsodkov in spodbujanju medkulturnega dialoga, tolerance in kozmopolitstva v procesu evropskega združevanja.

Naslednja postmoderna metodološka značilnost *Zgodovine* je, da v njenih treh zvezkih ni enotne velike pripovedi ali stremljenja k totaliteti, pač pa le niz zgodovinsko tipoloških posplošitev, ki kot transnacionalni okvirji

uvajajo mozaike parcialnih prispevkov, sopostavljenih mikropripovedi in fragmentov o posameznih literaturah, temah, žanrih, mestih, pokrajinah, kulturnih institucijah in podobnem. Konec koncev je *Zgodovina* rezultat daljšega in usklajenega timskega dela stotine avtoric in avtorjev z različnimi pogledi, obzorji in pristopi. Namesto linearne vzročnosti ali teleologije kompozicijo knjig organizirajo mnoge prekrivajoče se kontekstualizacije, preseki perspektiv in problemsko določenih slojev opazovanja istega časovnega segmenta ali prostora. *Zgodovina* se izogiba temu, da bi sledila eni sami normativni evolucionski sekvenci, izdelani po razvojnem modelu velikih literatur Zahoda. Namesto tega raje upošteva lokalne divergentnosti in iregularnosti v zaporedjih literarnih smeri. Tudi domnevnega »zamudništva« literatur VSE nikakor ne taji, pač pa ga zgodovinsko razloži in prevrednoti. Izkáže se, da zamudništvo s svojim eklekticismom, z mešanjem obdobj in tokov omogoča veliko stopnjo nepredvidljivosti, s tem pa tudi invencije, kar se pokaže vsaj v fazi zgodovinskih avantgard, ko literature VSE razvojno dohitijo ali celo prehitijo zahodnoevropske metropole (prim. Neubauer, »Histories of Literary Form: Introduction«, *History* 1, 321–323; Péter Krasztev, »From Modernization to Modernist Culture«, *History* 1, 332–348; Endre Bojtár, »The Avant-Garde in East-Central European Literature«, *History* 1, 364–373). V nasprotju z esencialistično izločevalnim razumevanjem kulturnih identitet, na katerih se utemeljujejo mnoge nacionalne literarne zgodovine, se *Zgodovina* drži »inkluzivne logike« (po Ulrichu Becku) oziroma postmodernega in postkolonialnega poudarjanja hibridnosti oziroma dialoški sleherne identitete (na primer pri Appiahu, Gatesu ali Deleuzu):³ namesto da bi na določenem geopolitičnem ozemlju izpostavljali en sam jezik, narod, kulturno tradicijo in jo predstavljali kot že od nekdaj čisto, samozadostno in avtonomno, ločeno od drugih, si sodelavke in sodelavci Neubauerjevega in Cornis-Popovega projekta opazno prizadevajo prikazati ali vsaj nakazati polifonijo – pa tudi kakofonijo – jezikov, literatur na različnih koncih VSE. Zato večkrat izpostavljajo dvojezične avtorje, manjšinske in dialektalne tradicije, sobivanje ali tekmovanje dveh ali več nacionalnih literatur v eni sami deželi in podobno.

Iz naslova *Zgodovina literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope* je prav tako mogoče razbrati, da je v ospredju tega kolektivnega dela družboslovno-kulturološki pristop, ne pa imanentno, estetsko-formalno obravnavanje književnosti. Premik od »literature« (literarnih besedil) k »literarni kulturi« (sklopu akterjev in praks, ki jih zaposlujejo literarna besedila) opozarja, da se Neubauer, Cornis-Pope in njuni sodelavci metodološko navdihujejo tudi zunaj literarne vede, pri drugih humanističnih in družboslovnih disciplinah. V uvodnih izhodiščih in še na nekaterih mestih se koncept *Zgodovine* – podobno kot Valdésova in Kadirjeva primerjalna zgodovina

literatur Latinske Amerike (*Literary Cultures of Latin America: A Comparative History*)⁴ – izrecno opira na zglede socialne zgodovine (na t. i. šolo Analov). Tudi zato v celotni *Zgodovini* ni več v ospredju pripovedna razlaga, ki bi se sklicevala na estetsko-imanentne, v primerjalni književnosti do zadnje četrtine 20. stoletja uveljavljene modele prikazovanja in členjenja literarnih procesov. Zanje značilna nomenklatura obdobj, smeri, tokov, žanrov, form, slogov in podobnega je v knjige sicer sprejeta, a bolj obrobno in pogojno; v središču pozornosti je pravzaprav le v drugem delu prve knjige (»Histories of literary form«). Namesto tega je glavna kompozicijska os že omenjena foucaultovska koncepcija »vozlišč« (časovnih, prostorskih in figuralnih): gre za dogodke, lokacije in reprezentacije, v katerih se križajo, sovpadajo ali prelamljajo kulturne prakse, ki imajo daljše trajanje in trajnejše posledice ali pa so prostorsko razširjene. Izraz »vozlišče« je že sam na sebi prostorska metafora, zato ne preseneča, da je tudi zgodovinsopisni diskurz Cornis-Popove in Neubauerjeve edicije tako topografski. Najbolj očitno je to v drugem zvezku, kjer zgodovina *realnih* prostorov na območju VSE – bodisi mest (»Cities as Sites of Hybrid Literary Identity and Multicultural Production«, *History* 2, 1–212), bodisi regij, bodisi pokrajin (»Regional Sites of Cultural Hybridization«, *History* 2, 213–374), bodisi diaspore (»The Literary Reconstruction of East-Central Europe's Imagined Communities: Native to Diasporic«, *History* 2, 375–452) – razkrije tisto, kar so časovno-razvojno organizirane pripovedi o »imagineiranih« prostorih enojezičnih nacionalnih literatur zastirale: sobivanje, prepletanje in vzlanje (tj. medsebojno vplivanje, izmenjave, dialog, konflikte, hibridne spoje) kulturnih praks, ki jih na različnih tradicijskih ozadjih in v različnih jezikih ali dialektih ustvarjajo etnične in socialne skupnosti, skozi več stoletij živče skupaj na isti lokaciji (na primer nemška, judovska in češka literarna ustvarjalnost v Pragi 19. in prve tretjine 20. stoletja); izkaže se, da so zato kulturne identitete v prostorskih vozliščih VSE pogosto razcepljene, ambivalentne, multiple in gibljive. Vozlišča v perspektivi socialne in mentalne zgodovine, ki navdihujeta pričujoče delo, s svojo intenzivnostjo izstopajo od ozadja trajnejših, počasi razvijajočih se struktur in njihove vpetosti v geokulturni prostor (te strukture so jeziki, vere, mentalitete, navade, družbene ureditve, literarni kanoni in tradicije). Vendar prav slednje s svojim dolgim trajanjem vtiskujejo makroregiji VSE njen poseben tipološki pečat. Po vsem tem ne preseneča, da v *Zgodovini* pri – sicer neenotni – periodizaciji književnosti in z njo povezanega življenja prevladuje ideološko-politično merilo: historični proces je segmentiran v glavnem glede na dominantne, trajne in razširjene družbene ideologije, ki so dlje časa vplivale na strukturo in funkcijo literarne kulture, manj pa na estetske, slogovne, poetološke razsežnosti njenih tekstov. To načelo, po katerem se literarne kulture VSE

zgodovinsko členijo na obdobja narodnega preroda (19. stoletje), modernizacije in modernizmov (od ok. 1890 do 1945) ter komunistične hegemonije (1945–1989), urednika v »General Introduction« (*History* 1, 16–18) in »Introduction to Part 1« (*History* 1, 33–38) zagovarjata z argumentom, da je bila književnost obravnavane makroregije v veliki meri precej bolj politično-nacionalno vezana od zahodnoevropske, ki naj bi bila bolj avtonomna in s tem primernejša za imanentno umetniško periodizacijo. Ta argument bi bilo sicer treba podpreti s konkretnimi primerjalnimi študijami, kljub temu pa je prepričljivih razlogov proti standardni periodizaciji po literarnoumetniških obdobjih dovolj (gl. Neubauer, »Part II. Histories of Literary Form: Introduction«, *History* 1, 321–322). Pojmi za obdobja so že sami na sebi vprašljivi, saj temeljijo na totalizacijskem abstrahiranju in retrospektivnih konstruktih, izpeljanih iz razmeroma ozkega prototipskega korpusa Zahodnega kanona in iz iluzije o premočrtnem razvoju (toda stare poetike dolgo soobstajajo z novimi, se z njimi prepletajo; poleg tega ni redko, da tekmuje več sočasnih slogovnih tendenc in da se reaktivirajo navidez že pozabljeni vzorci). Posebnost VSE je po Neubauerju še ta, da se evropske literarne smeri v literarnem diskurzu cepijo na močne ideološke podlage, ki jih deformirajo in reducirajo, podobno pa učinkuje še vztrajna in vplivna dediščina »nacionalne« romantike, ki si nove smeri – z modernizmom vred – prilagaja še globoko v 20. stoletje.

Naslednja metodološka značilnost *Zgodovine literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope* je razpiranje transnacionalne perspektive (Cornis-Pope in Neubauer, »General Introduction«, *History* 1, 15–16; Cornis-Pope, »Introduction: Mapping the Literary Interfaces of East-Central Europe«, *History* 2, 1–8), ki se opira na že omenjeno topografsko zgodovinsko modeliranje, a tudi na bahtinovski kulturološki dialogizem in nekatere postkolonialne koncepcije novejšje komparativistike (npr. Bhabhajeve pojme »liminalnost«, »tretji prostor«, »hibridnost«, »vmesnost«). Zgodovina literarnih kultur v praksi dokazuje, kako smiselna je uporaba takšnih metod in pojmov za območje VSE. Tisto, kar so nacionalne literarne zgodovine potiskale na obrobje, stopa v središče pozornosti: hegemon vloga kulturnih vzorcev velikih imperijev (otomanskega, habsburškega, rusko-sovjetskega), ki so obvladovali VSE kot svojo periferijo, na kateri so se zato v večjezičnem kontekstu in množtvu raznorodnih lokalnih tradicij identitete ambivalentno prekrivale in hibridno križale. Ob tem je treba s Tötösyjem vendarle opozoriti, da je – v primerjavi s tipično kolonialno situacijo – VSE območje, ki je svoj odvisni položaj samo zaznavalo in reflektiralo, se vztrajno avtoreferencialno navezovalo na svoje lastne tradicije, jih postopno krepilo, zoperstavljalo hegemonim centrom in jih osamosvajalo (*Comparative Literature* 133–134). Transnacionalni okvir *Zgodovine literarnih kultur Vzhodne Srednje Evrope* konkretno vodi k tipološkem

sopostavljanju različnih nacionalnih literatur, iskanju skupnih, invariantnih struktur, pa tudi analogij in sovisnosti v njihovem razvoju. Takšen okvir se v glavnem sklada z geopolitičnimi mejami VSE, tako da se medsebojno osvetljujejo mozaično zloženi podatki, ki se nanašajo v glavnem na literature te makroregije. Preusmeritev literarnozgodovinske pozornosti na medliterarna razmerja znotraj VSE pričujoče delo očitno razlikuje od doslej prevladujočih praks nekaterih srednjeevropskih primerjalnih književnosti (med njimi tudi slovenske), ki so se ukvarjale v glavnem s primerjavami posameznih nacionalnih literatur z zahodnimi kulturnimi središči. Literarnozgodovinski pristop, ki se izogiba metodološkega nacionalizma in svojega predmetnega področja ne podreja državno-nacionalnim in jezikovnim mejam, je prav za obravnavo VSE zelo primeren, še posebej, če – tako kot avtorji *Zgodovine* – upošteva tudi realno in imaginarno moč, ki so jo na zgodovinskih prizoriščih imele nacionalno opredeljene literarne kulture.

Pertinentnost transnacionalnega okvira se izkaže ravno v zgodovini samega nacionalizma,⁵ ki je trajno zaznamoval vse literarne kulture tega področja in od 18. stoletja naprej v raznih variantah povsod izoblikoval skoraj isto simptomatiko – tako v poetiki tekstov kakor v poetiki kulture. Matrica narodnega preroda, ki je tipološki skupni imenovalc literarnih kultur VSE, je v različnih jezikih in okoljih proizvajala zelo podobne dejavnosti in institucije, npr. izdajanje »narodnih« časopisov, ustanavljanje »narodnih« bralnih in znanstvenih društev, gledališč, akademij, knjižnic, univerzitetnih kateder, šolskih kurikulumov; kanoniziranje nacionalnih klasikov, izdajanje starih tekstov, normiranje jezika, pisanje domoljubne, folkloristične in krajinske lirike, zgodovinskih epov, dram in romanov itn. Ob takšnih sorodnostih med literarnimi kulturami od Baltika do Jadrana in od Alp do Karpatov avtorji *Zgodovine* ugotavljajo, da je bilo med njimi pravzaprav razmeroma malo medliterarnih stikov, komunikacij. Gotovo je ena izmed nalog primerjalne književnosti, da natančneje in sistematično preuči gradivo v luči vprašanja, ali in koliko so pisci tega področja dejansko poznali drug drugega, koliko in kdaj so med seboj komunicirali, se povezovali, izmenjevali ideje, koncepte, izkušnje in tekste. Odgovoriti bo morala tudi na vprašanje, kako pojasniti zelo verjetno ugotovitev, da je bila dvosmerna medliterarna in medkulturna koherenca znotraj makroregije – navkljub vsemu, kar vemo o srednjeevropskem literarnem centrizmu (Zelenka 59–79) – šibkejša od učinkovanja enosmernih vplivov in transferjev, ki so potekali med posameznimi nacionalnimi literaturami in velikimi književnostmi Zahoda. Eden od možnih odgovorov se skriva v strukturi svetovnega literarnega sistema (Moretti 54–66), v katerem je množstvo literatur VSE v položaju obrobja, ki je bilo podrejeno vplivom močnejših, hegemonističnih, že kar kolonialnih centrov politične in kulturne moči na

Zahodu, Jugu in Vzhodu (imperiji so izmenjavo in sodelovanje med temi kulturami s svojimi ideološkimi in državnimi aparati praviloma ovirali, če ni potekalo prek diskurza »kolonizatorjev«). Drugi možni odgovor vidim v delovanju nacionalizmov, ki so sicer do neke mere skušali tudi sodelovati ali se celo stapljati (na primer v okvirih ideologij avstroslavizma ali panslavizma – prim. Pospíšil), a so že po svoji logiki vodili k avtoreferencialnemu, neredko tudi provincialnemu zapiranju v svojo lastno kulturo, ki so jo navzven legitimizirali kvečjemu ob merilih, izpeljanih iz Zahodnega kanona.

Opazovanje metod *Zgodovine literarnih kultur VSE* vendarle ne more mimo njene temeljne pomanjkljivosti. Njen arealni oziroma regionalno-transnacionalni pristop je sicer dobro izhodišče, vendar pa bi bila zgodovinska razlaga občega veliko zanesljivejša, če bi delo dosledneje in izčrpejše zajemalo koncepcije in postopke primerjalne književnosti in primerjalnih kulturnih študijev; prevladujoče sopostavljanje študij o posameznih »nacionalnih« problemih in primerih in njihovo povzemanje v uvodne in povezujoče posplošitve za pravo »občo« ali »primerjalno literarno zgodovino« ne zadostuje.⁶ Če bi hoteli preseči zgolj ilustrativno vlogo konkretnih raziskav (te po logiki *pars pro toto* ponazarjajo tipološke posplošitve), bi morali uveljavljati primerjalne metode v vsakem poglavju, ob sleherni temi. Zdaj je primerjav med avtorji, teksti, žanri, formami, temami, literarnimi institucijami in praksami premalo; še manj je zgodovinskega preučevanja »dejanskih stikov«, odmevov, vplivov, prevodov, medliterarnih interferenc in transpozicij. Tako umanjka argumentacija, ki bi razložila, kako je do tipoloških invariant, analogij in konvergenč sploh prišlo.

Zato bi bilo treba dosledneje uporabljati komparativistične koncepcije, ki bi historično razložile specifično »občost« areala VSE (v mislih imam pojme, kakršni so na primer medliterarna skupnost, centrizem, interliterarnost, polisistem, vpliv, recepcija, svetovni literarni sistem). V perspektivi teh primerjalnih metod in kategorij bi se lahko vprašali, katere so pravzaprav tiste zgodovinske podlage, ki so opredelile tradicije VSE v zgodnjih obdobjih (grško-bizantinska, rimska kultura; preseljevanja ljudstev, zgodovina kolonizacij, osvajanj itn.). S tega vidika bi bilo treba preučiti tudi načine kulturno-političnega in tekstualnega delovanje hegemonističnih centrov na VSE od srednjega veka do 20. stoletja, kakor tudi specifične v transformiranju, adaptiranju, hibridiziranju in lokaliziranju teh vzorcev v različnih semiosferah in literarno-kulturnih polisistemi.

OPOMBE

¹ Postkolonialni pojem *in-between peripherality* za obravnave Srednje in Vzhodne Evrope uporablja Steven Tötösy de Zepetnek (npr. v *Comparative Literature* 129–137).

² Za kritični prikaz teh načel prim. prispevke v Dolinar in Juvan, ur., *Writing*; za premislek novih zgodovinsopisnih tendenc v sodobni primerjalni književnosti prim. Virk, *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja* in prispevke v zborniku Dolinar in Juvan, ur., *Primerjalna književnost v 20. stoletju*.

³ Prim. Beck, *Das kosmopolitische Blick* 11–13; McLeod 216–221 *et passim*.

⁴ Obe publikaciji sta izšli iz istega (v glavnini Valdésovega) koncepta in pod okriljem ICLA/AILC.

⁵ Prim. primerjalno kulturno zgodovino nacionalizma kot transnacionalnega pojava v delu Joepa Leerssena *National Thought in Europe*.

⁶ Podoben očitek zasledimo tudi v recenziji Monike Báar (*Comparative Critical Studies* 4.3, 2007, 468–471).

LITERATURA

- Beck, Ulrich. *Das kosmopolitische Blick oder: Krieg ist Frieden*. Frankfurt: Suhrkamp, 2004.
- Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. New York: Routledge, 1994.
- Dolinar, Darko in Marko Juvan, ur. *Writing Literary History: Selected Perspectives from Central Europe*. Frankfurt: P. Lang, 2006.
- Dolinar, Darko in Marko Juvan, ur. *Primerjalna književnost v 20. stoletju in Anton Ocvirk*. Ljubljana: Založba ZRC, 2008.
- Leerssen, Joep. *National Thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2006.
- McLeod, John. *Beginning Postcolonialism*. Manchester in New York: Manchester University Press, 2000.
- Moretti, Franco. »Conjectures on World Literature«. *New Left Review* 1 (2000): 54–66.
- Neubauer, John in Marcel Cornis-Pope, ur. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe: Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*. Zvezki 1–3. Amsterdam in Philadelphia: John Benjamins, 2004–07.
- Pospišil, Ivo. »Problem slavizmov in njegov kontekst«. *Primerjalna književnost* 28.2 (2005): 17–31.
- Tötösy de Zepetnek, Steven. *Comparative Literature: Theory, Method, Application*. Amsterdam in Atlanta: Rodopi, 1998.
- Valdés, Mario J. in Djelal Kadir, ur. *Literary Cultures of Latin America: A Comparative History*. Zvezki 1–3. New York: Oxford University Press, 2004.
- Virk, Tomo. *Primerjalna književnost na prelomu tisočletja: Kritični pregled*. Ljubljana: Založba ZRC, 2007.
- Zelenka, Miloš. »K fenoménu středoevropských literatur«. Zelenka, *Literární věda a slavistika*. Praha: Academia, 2002. 59–79.

Oktober 2008